

Türkiye’de Kurum Tarihçiliğinin İmkanları ve Sınırlılıkları: Dışişleri Bakanlığı Örneği

ÖZGE ÖZKOÇ

Ankara Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü
ozkoc@politics.ankara.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6733-7183
Makale geliş tarihi: 1 Ağustos 2023
Makale kabul tarihi: 8 Kasım 2023

Özet

Tarih disiplininin alt dallarından bir olarak değerlendirilebilecek kurum tarihçiliği dünyada ve Türkiye’de gelişmekte olan bir çalışma alanıdır. Özellikle Türkiye söz konusu olduğunda kurum tarihçiliğinin 1980’lerden bu yana önemli bir gelişme ivmesi yakaladığı söylenebilir. Buna rağmen, mevcut literatürün kendine has yöntem, bilimsellik ve nesnellik gibi temel sorunları araştırmacıların gündemini meşgul etmeye devam etmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de kurumların tarih yazımı başta arşiv malzemesine ulaşmadaki zorluklar olmak üzere önemli sınırlılıklara sahiptir. Bunun yanı sıra, mikro ölçekteki kurumların tarihlerinin yazılması Türkiye Cumhuriyet tarihinin yeniden düşünülmesine imkân tanıyacak bir potansiyeli de içinde barındırmaktadır. Bu çalışma, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede kurum tarihçiliğinin imkanlarını ve sınırlılıklarını Türk Dışişleri Bakanlığı’nı merkeze alarak tartışmayı hedeflemektedir. 1980’lerden bu yana kurum tarihi yazılırken özellikle birincil kaynaklara ulaşmadaki zorluklar, üzerinde mutabık kalınmış bir yöntemin (neredeyse) olmayışı, araştırmacının bilimselliği ve nesnelliği gibi temel sorunların ne derecede aşılmış aşılmadığı Dışişleri Bakanlığı örneği üzerinden değerlendirilecektir. Son olarak, Dışişleri Bakanlığı kurumsal tarihinin Tarih ve Uluslararası İlişkiler disiplinlerine hangi açılardan katkı sağlayabileceği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal tarih, T.C. Dışişleri Bakanlığı, yöntem sorunu, kurum tarihinin kaynakları.

Abstract

The Possibilities and Limitations of Institutional Historiography in Turkey: The Case of the Ministry of Foreign Affairs

Institutional historiography, as a branch of historical studies, is an emerging field of research in both international and Turkish literature. Especially in the case of Turkey, it can be noted that institutional historiography has experienced a significant upsurge since the 1980s. Nevertheless, the problems of methodology and objectivity of this new literature continue to occupy the agenda of researchers. For example, institutional historiography in Turkey has important limitations, especially difficulties in accessing archives. Moreover, the study of institutions at the micro level has the potential to enable a rethinking of the history of the Turkish Republic. This study aims to discuss the possibilities and limitations of institutional historiography in a developing country like Turkey, focusing on the case of the Ministry of Foreign Affairs. Using the case of the MFA as an example, the study examines the extent to which the main problems of institutional historiography since the 1980s, such as the difficulties in accessing primary sources, the (almost) absence of an agreed methodology, and the objectivity of research, have been overcome or not. Finally, the extent to which the institutional history of the Ministry of Foreign Affairs can contribute to the disciplines of History and International Relations will be discussed.

Keywords: Institutional history, Turkish Ministry of Foreign Affairs, methodological problems, sources of institutional history.

Teşekkürler: Bu çalışma, yazarın yürütücülüğünü yaptığı “100. Yılında Dışişleri Bakanlığı Tarihi: Kurumsal Dönüşümü ve Türk Dış Politikasıyla Etkileşim Sürecinin İncelenmesi, 1920-2020” (Proje No: 121K198) başlıklı TÜBİTAK 1001 projesinin bulgularından hareketle hazırlanmıştır.

Giriş

19. yüzyılda bilimselleşen devlet merkezli tarih disiplini geçtiğimiz iki yüzyılda disiplinin araştırma nesnesi, yöntemi, kaynakları, nesnelliği ve bilimselliği gibi başlıca konularda büyük tartışmalara sahne olarak önemli bir değişim geçirdi. Son kırk yılda ise bir yandan tarihin araştırma nesnesi makro ölçekten mikro ölçüğe doğru kayarken, bir yandan da post-modernizmin meydan okumasıyla birlikte disiplinin varlığının dahi sorgulandığı bir döneme girildi. Yine de tarihin insanın geçmişteki edimini kronolojik olarak neden-sonuç ilişkisi içerisinde belli belgelere ve kanıtlara dayanarak değerlendiren ve kadim dönemlerden bugüne insanlığın gelişimini siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel alanlar başta olmak üzere farklı disiplinlerden yararlanarak çeşitli veçhelerle ele alan varlığı, post-modern meydan okumaya rağmen devam etmektedir.

1980'lerden bu yana tarihçilerin odağı büyük anlatılardan mikro alanlara doğru kayarken ve giderek zenginleşirken, bir alt disiplin olarak adlandırabileceğimiz kurum tarihi çalışmaları ise Tarih araştırmalarının çerperinde kaldı. Gerçekten de uluslararası ve ulusal literatürde kurum tarihçiliğinin; zenginleşmekte olan kent tarihçiliği, yerel tarihçilik, feminist tarihçilik ve işçi sınıfının tarihi gibi sayıları arttırılabilecek meta-anlatıları aşma ve görünmeyeni görünür kılma amacındaki alt alanlara kıyasla, pek de gözde bir çalışma alanı olmadığını belirtmek gerekmektedir. Söz konusu genel eğilime paralel olarak, bu çalışmanın konusu olan Türk Dışişleri Bakanlığı örneği üzerinden hareketle, dış politikanın yürütülmesindeki en önemli aktörlerden biri olan böylesi bir kurumun mesleken tarihçilerin yanı sıra Türkiye'deki uluslararası ilişkiler ve diplomasi alanlarında çalışan araştırmacıların da en az ilgi gösterdikleri konu başlıklarından biri olması dikkat çekicidir. Bu noktada, kurum tarihçiliğinin neden "popüler" bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmadığına ilişkin kimi tespitler yapmak mümkündür. Bir kere, kurum tarihçiliği söz konusu olduğunda kavramın, sınırları dahi net olmayan, aşağıda da değinileceği üzere, oldukça geniş bir kurumlar yelpazesini kapsadığı belirtilmelidir. Dolayısıyla, sınırları ve araştırma nesnesi belli, çerçevesi çizilmiş bir çalışma alanından bahsetmek mümkün değildir. İkincisi, kurumların tarihini çalışmanın hem metaanlatılara hem de yukarıda değinilen mikro alanlara kıyasla daha az heyecan verici bir yanı olmasıdır.¹ Nitekim, kurum tarihi çalışanlar hele ki söz konusu olan bir devlet kurumuysa kuruma ilişkin yasal mevzuat, yönetmelik, tüzük gibi teknik malzemeyle uğraşmak zorunda kalacaklardır. Üçüncüsü, Batılı merkez ülkelere oranla gelişmekte olan ülkelerdeki kurumların görece dışa kapalı yapısı nedeniyle tarihçilerin arşiv malzemesi başta olmak üzere kaynaklara ulaşmada büyük zorluklarla karşılaşmalarıdır. Oysa, kurum tarihçiliğinin bir ülkenin rejimi, siyasal ve sosyo-ekonomik dönüşümü ile bürokratik işleyişine ilişkin henüz karanlıkta kalan bilgilerin ortaya çıkmasını sağlayarak literatüre önemli bir katkıda bulunacağını altı çizilmelidir.

İşte bu çalışma, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede kurum tarihçiliğinin imkanlarını ve sınırlılıklarını Dışişleri Bakanlığı örneği üzerinden tartışmaya açmayı hedef-

¹ Gürkan Tekin, William Stubbs'tan alıntıyla "kurum tarihçiliğinde Tarih'in çekiciliğini oluşturan romantik olayların ve etkileyici sınıflandırmaların bulunmadığı'nın altını çizmektedir. Bkz.: Gürkan Tekin, "Kurum Tarihi Yazımıyla İlgili Sorunlar", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 42 (2008): 337-338; William Stubbs, *The Constitutional History of England: Its Origins and Development*, Vol. 1 (Oxford: Clarendon Press, 1874), iii.

lemektedir. 1980'lerden bu yana kurum tarihi yazılırken özellikle birincil kaynaklara ulaşılmadığı sorunlar, üzerinde mutabık kalınmış bir yöntemin (neredeyse) olmayışı, araştırmanın bilimselliği ve nesnelliği gibi temel sorunların ne derecede aşılmış aşılmadığına yine Dışişleri Bakanlığı örneği temel alınarak cevap bulunmaya çalışacaktır. İlk olarak, son kırk yılda Türkiye'deki kurum tarihçiliğinin "tarihi" genel hatlarıyla ele alınacak ve kurum tarihçiliğinin devlet kurumların tarihinin yazılması söz konusu olduğunda günümüze nasıl bir miras bıraktığı tartışılacaktır. İkinci olarak, Türkiye'de Dışişleri Bakanlığı'na ilişkin yapılan bilimsel çalışmaların seyrine değinilerek literatürdeki boşluklara işaret etmeye çalışılacaktır. Son olarak ise Dışişleri Bakanlığı'nın tarihsel bir perspektifle çalışılmasının önündeki engeller ile sınırlılıklara odaklanılacak, bunun yanı sıra böylece bir çalışmanın hem tarih hem de uluslararası ilişkiler disiplinine hangi açılarından katkı sağlama potansiyeline sahip olduğu ortaya konacaktır.

Türkiye'de Kurum Tarihçiliğinin "Tarihi"ne Genel Bir Bakış

Türkiye'de hala gelişmekte olan kurum tarihçiliğinin araştırma nesnesinin geniş bir örgütler yelpazesini kapsadığını ve dolayısıyla bu çalışmanın konusu olan Dışişleri Bakanlığı gibi devlet kurumlarını aşan geniş bir içeriğe sahip olduğunu belirterek başlamak yerinde olacaktır. Nitekim, İlhan Tekeli'nin işaret ettiği gibi, siyasal partiler, devlet kurumları, kamu iktisadi girişimleri, resmi ve özel bankalar, büyük sanayi kuruluşları, kar amaçlı olmayan örgütler, vakıflar, sendikalar, meslek kuruluşları, demokratik kitle örgütleri, büyük sağlık ve eğitim kurumlarına ilişkin tarih çalışmaları kurumsal tarihin içerisinde değerlendirilebilir.² Tekeli'nin tanımından hareketle, hem devlet kurumlarının hem özel sektörde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların hem de sivil toplum örgütlerinin tarihlerine ilişkin yapılan çalışmaların kurumsal tarih çatısı altında değerlendirilebileceği oldukça geniş bir alan karşımıza çıkmaktadır. Türkçe literatürdeki bu geniş tanımın yarattığı karmaşa, kimi spesifik tanımların devreye sokulmasıyla³ aşılabılır gibi görünse de Türkiye'de hala kurum tarihçiliğiyle devlete ya da özel sektöre ait olsun bütün kurumların kastedildiği açıktır.

Kurum tarihçiliği geniş bir yelpazeyi kapsadığı için, işaret edilen kurumların her birine ilişkin gelişkin olmasa da önemli bir Türkçe literatürün varlığından söz edilebilir. Nitekim, Arzu Güldöşüren'in "Türkiye'de Kurum Tarihçiliği Literatürü" başlıklı çalışması, 1980'lerden bugüne Türkiye'de yapılan kurumsal tarih çalışmalarının niteliksel ve niceliksel olarak masaya yatırılması açısından oldukça önemlidir.⁴ Güldöşüren'in kurum tarihi alanına giren 100 eseri inceleyen araştırması, Türkiye'de ağırlıklı olarak finans, ticaret, iş ve yönetim, sağlık ve sosyal hizmetler alanlarının çalışıldığını gözler

2 Türkiye'de kurum tarihçiliğinin masaya yatırılmasında ve içeriğinin tanımlanmasında Tarih Vakfı'nın öncü bir rol oynadığını belirtmek yerinde olacaktır. Nitekim, 1992 yılı gibi erken bir tarihte Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Türkiye'de Kurum Tarihçiliği" Sempozyumu konunun tartışılmasında bir dönüm noktasıdır. Tekeli'nin bu sempozyumda yaptığı konuşmanın gözden geçirilmiş hali "Kurum Tarihi Yazımı Üzerine Düşünceler" başlığıyla şu eserin içerisinde yer almaktadır: İlhan Tekeli, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek* (Ankara: Dost Yayınevi, 1998), 130. Tarih Vakfı'nın yaptığı bu teorik katkının yanı sıra, kurum tarihçiliğinin çalışılmasını çeşitli projelerle de teşvik ettiğinin altını çizmek gerekmektedir.

3 Örneğin, Türkçeye "şirket tarihi" olarak çevirebileceğimiz *corporate history* ya da "yönetim tarihi" terimiyle karşılayabileceğimiz *organizational history* gibi daha spesifik tanımlamalar İngilizce literatürde mevcuttur.

4 Arzu Güldöşüren, "Türkiye'de Kurum Tarihçiliği Literatürü", *TALİD* 19-37 (2021): 395-465.

önüne sermektedir.⁵ Özellikle devlet ya da özel bankaların kurumsal tarihlerine ilişkin çalışmalar kurum tarihçiliğinde önemli bir yer işgal etmektedir.⁶ Yalçınkaya, ele alınan kurumların ağırlıklı olarak özel sektör ve finans alanıyla ilgili olmasını, Türkiye’de 1980 sonrasında yürürlüğe giren neo-liberalleşme dalgasına bağlı olarak burjuvazinin kamuoyunun önüne çıkmaktan imtina eden davranışını terk etmesiyle ilişkilendirmektedir.⁷ Gerçekten de Türkiye’de 1980 sonrasında ekonomik alanda ortaya çıkan büyük dönüşüm, tarihçilerin dikkatlerini finans ve sermaye çevrelerine yönlendirmelerinde önemli bir rol oynamıştır.

Mevcut literatürden yola çıkarak, özel sektörlere kıyasla devlet kurumlarının tarihçilerin görece daha az ilgilendikleri bir alan olduğu tespit edilebilir. Bu tercihin ise, 1980 darbesinin ardından Türkiye siyasetinin “zapturapt altına” alınmasıyla ve dolayısıyla siyasetin öznesi olan devlet kurumlarının çalışılmasının giderek zorlaşmasıyla ilgili olduğu söylenebilir.⁸ Bu durum da Cumhuriyet kurumları yerine, artık geçmişte kalmış bir imparatorluğun yani Osmanlı bürokratik kurumlarının daha fazla ilgi görmesine vesile olmuş gibidir. Nitekim, bakanlıklar gibi devlet kurumları söz konusu olduğunda, Osmanlı dönemine ilişkin çalışmaların Cumhuriyet dönemine oranla literatürde kendisine daha fazla yer bulduğu belirtilmelidir.⁹ Bu durum Türkiye’de 1980 sonrasında Osmanlı araştırmalarının müstakil bir çalışma alanı olarak giderek gelişmesiyle de bağlantılı görünmektedir.

Devlet kurumlarının çalışılmasına ilişkin mesafenin kurum tarihçiliğinin kimi sorunlarından kaynaklanan nedenleri olduğu gibi, bürokratik kurumları çalışmadaki zorluk-

5 Bu noktada şu hususun altını çizmek gerekmektedir. Kurum tarihçiliğine ilgi 1980’lerden sonra gelişse de, örneğin Türkiye’de eğitim kurumlarını ele alan çalışmaların 1950’lerden itibaren ortaya çıktığı belirtilmelidir. Eğitim kurumlarının tarihine ilişkin öncü eserler için bkz.: Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler I. Cilt* (Ankara: Örnek Matbaası, 1954); Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler II. Cilt* (Ankara: Örnek Matbaası, 1954); Osman Nuri Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San’at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi 5 Cilt* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977).

6 Bankaları merkeze alan finans alanının öncü çalışmaları şunlardır: Zafer Toprak, *Bir Geleceğin Geçmiş-1908’den 1998’e Akbank Tarihi* (İstanbul: Akbank, 1998); İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası* (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 1999); Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi* (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999); Nevin Coşar, *Geçmişten Geleceğe Demirbank* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999); Murat Güvenç ve Oğuz Işık, *Emlak Bankası Tarihi: 1926-1998* (İstanbul: Emlak Bankası Yayınları, 1999); Uygur Kocabaşoğlu vd., *Türkiye İş Bankası Tarihi* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001).

7 Akansel Yalçınkaya, “Piyasa ile Akademi Arasında: Türkiye’de Kurum Tarihçiliği Alanının Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Aktörler Arası Dinamikleri,” https://www.researchgate.net/profile/Akansel-Yalcinkaya/publication/368286080_Piyasa_ile_Akademi_Arasinda_Turkiye_de_Kurum_Tarihçiliği_Alaninin_Ortaya_Cikisi_Gelisimi_ve_Aktorler_Arasi_Dinamikleri/links/63dfabc164fc86063820877f/Piyasa-ile-Akademi-Arasinda-Tuerkiyede-Kurum-Tarihçiliği-Alaninin-Ortaya-Cikisi-Gelisimi-ve-Aktoerler-Arasi-Dinamikleri.pdf, 46.

8 Yine de 1990’lardan başlayarak Türk ordusunun tarihini ve Türkiye’de sivil-asker ilişkisini ele alan çalışmaların sayısının arttığı söylenebilir. Bu konudaki birkaç öncü çalışma için bkz.: William Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset: 1789’dan Bugüne* (İstanbul: Hil Yayınları: 1996); Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye’de Ordu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004); Evren Balta Paker ve İsmet Akça, yay. haz. *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010).

9 Örneğin, Milli Mücadele döneminde Dahiliye Vekaleti’ne geçiş sürecini ele alan bir çalışma için bkz.: Şafak Başa, *Kurumsallaşma Bağlamında Dahiliye Nezareti’nden Dahiliye Vekaleti’ne Geçiş* (Ankara: TODAİE, 2013). Osmanlı Hariciyesi’ni ele alan bir eser için bkz.: Doğan Gürpınar, “From Ottoman Imperial Worldview to Turkish National Outlook: The Late Ottoman Diplomatic Service”, (Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2010).

lardan beslenen kendine özgü sebepleri de bulunmaktadır. Kurum tarihçiliğine ilişkin genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, kurumların tarihi çalışılırken karşılaşılan en önemli güçlüklerin bilimsellik ve yöntem sorunu olduğu konusunda literatürde bir uzlaşma olduğu söylenebilir.¹⁰ Tekeli'nin de tespit ettiği gibi, kurumlar kendi tarihlerine ilişkin çalışmaları bilimsel bir araştırmayı desteklemek gayesinden ziyade kurum imajı yaratma ve bunu kamuoyuna sunma hedefinden hareket etmektedirler.¹¹ Bu durum da kurumların kendi içerisinden üretilen çalışmaların genellikle eleştirel düşüncüyü dışlamalarına ve bilimsel niteliklerinin zayıf kalmasına yol açmaktadır. Şüphesiz Tekeli'nin işaret ettiği bu tuzağa düşmeksizin kurum tarihi çalışmalarına katkı sunan en önemli isimlerin başında Zafer Toprak gelmektedir. Toprak'ın Akbank ve Sümerbank ile ilgili yaptığı çalışmalar, Türkiye iktisat tarihine ilişkin yaptığı çalışmalarla paralellik taşıyan nesnel ve akademik yönü ağır basan çalışmalarıdır.¹² Bununla bağlantılı olarak, tarihçinin en önemli malzemesi arşiv belgeleri olduğu için kurumların hafızasının ne derece kaydedilip edilmediği araştırmanın niteliğini belirlemektedir. Bilimsellik ve arşivlere ulaşma bağlamındaki yöntem sorunu, aşağıda Dışişleri Bakanlığı örneği üzerinden ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, bürokratik yapılar söz konusu olduğunda daha büyük sorunlara yol açmaktadır. Nitekim, Meltem Ahıska'nın Türkiye'de radyoculuğun gelişimine odaklanan çalışması TRT'deki arşivlere ulaşmaktan ziyade arşivlerin tahribatına ve yokluğuna ilişkin çarpıcı örnekler içermektedir.¹³ Dolayısıyla, kurumsal hafızanın kaydına arşivler aracılığıyla ulaşamadığında karşılaşılan zorluklar dahi, araştırmacıların sorgulaması gereken başlıca konulardan biri haline gelmektedir. Bu yüzden de bir kurumun tarihini çalışırken bizatihi arşivsizliğin tarihçiye neler söylediğini anlamaya çalışmak, aslında bir yandan kurumsal hafızanın silinmesiyle ülkenin siyasal rejimi ve bürokratik işleyişi arasında nasıl bir bağlantı olduğunu masaya yatırmayı gerektirecektir. Nitekim, aşağıda da değinileceği gibi, birincil kaynaklara ulaşmadaki sınırlılıklar Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal tarihini çalışırken de karşılaşılan en önemli sorunların başında gelmektedir.

Bu sınırlılıklara rağmen, kurum tarihçiliği tarih çalışmalarına büyük bir katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Yine Tekeli'ye atıfla, kurumların tarihinin çalışılmasıyla mikrodan yola çıkarak makroyu anlamak mümkün hale gelebilecek, böylece bir kurum üzerinden ülke tarihi de gözlemlenebilecektir.¹⁴ Dışişleri Bakanlığı örneği de hem Türkiye'deki bir devlet kurumunun doğuşu ve gelişimini ortaya koyacak olması hem de Türk dış politikasının tarihsel süreçteki evrimine ışık tutması bakımından makro ölçekte bir değerlendirme yapmaya imkan tanıyacaktır.

Literatürde Dışişleri Bakanlıkları ve Türkiye Örneği

Uluslararası literatürde dışişleri bakanlıklarını merkeze alan çalışmaların sayısı –Türkiye'den farklı olarak- 2000'lerden itibaren giderek artmaktadır. Fakat söz konusu

¹⁰ İlhan Tekeli, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 197-202; Gürkan Tekin, "Kurum Tarihi Yazımıyla İlgili Sorunlar", 333-337; Murat Koraltürk, "Türkiye'de Kurum Tarihi Yazıcılığı Hakkında Düşünceler", *Müteferrika* 28 (2005): 137-141.

¹¹ Tekeli, *Tarih yazımı Üzerine Düşünmek*, 130-131.

¹² Toprak, *Bir Geleceğin Geçmişi*; Zafer Toprak, *Sümerbank Holding A.Ş.* (İstanbul: Creative Yayıncılık, 1990).

¹³ Meltem Ahıska, *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik* (İstanbul: Metis, 2019).

¹⁴ Tekeli, *Tarih yazımı Üzerine Düşünmek*, 131-134.

çalışmaların ağırlıklı olarak tarih disiplini içerisinde gelen değil, uluslararası ilişkiler disiplininin alt dallarını oluşturan diploması çalışmaları, dış politika analizi ya da karar verme süreçleri bağlamında değerlendirilebilecek araştırmalar olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Genel olarak siyasal iktidara dış politika seçenekleri hazırlamak ve bu sürecin ardından iktidarın alacağı dış politika kararlarını uygulamakla yükümlü Dışişleri Bakanlığı'nın karar alma süreçlerine olan etkisi literatürde en çok tartışılan konulardan biridir.¹⁵ Söz konusu çalışmalar bir yanıyla dışişleri bakanlıklarının tarihsel süreç içerisindeki kurumsal dönüşümlerine değinseler de ağırlıklı olarak dış politika yapım süreçlerindeki etkilerine, küreselleşme ve iletişim teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak bakanlıkların oynayabilecekleri farklı rollere odaklanmaktadır.

Yukarıda değinilen durumun yansımasını Türkiye akademisinde de görmek mümkündür. Türkiye'de Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal tarihini ve dönüşümünü mercek altına almak yerine, Bakanlığın dış politika yapım sürecindeki etkisini, belirleyiciliğini ya da çeperde kalma durumunu farklı çalışma alanlarından yararlanarak Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde analiz eden çalışmalara rastlanmaktadır. Berkay Gülen'in dış politikanın belirlenmesinde Dışişleri bürokrasisi ile hükümet arasındaki ilişkiyi ele alan çalışması karar alma süreçlerinin ortaya konması açısından önemlidir.¹⁶ Keza Hüseyin Sert'in Kıbrıs Barış Harekatı örneği üzerinden Dışişleri bürokrasisinin süreçteki rolünü değerlendiren çalışması da dış politikada karar alma süreçlerini değerlendirmektedir.¹⁷ Rahime Süleymanoğlu-Kürüm'ün diplomatların dış politika yapım süreçlerindeki etkisini elit sosyolojisi üzerinden değerlendiren çalışması da yukarıda anılan iki çalışmayla benzer bir yaklaşıma sahiptir.¹⁸ Bu çalışmalar literatüre önemli katkı sağlasalar da kurumsal tarih çatısı altında değerlendirilmeleri mümkün değildir.

Diğer yandan, Türk Dışişleri bürokrasisi söz konusu olduğunda en fazla dikkat çeken çalışma alanlarından bir diğeri ise diplomatlara ve diplomatlık mesleğine ilişkindir. Türkiye'deki diğer bakanlıkların personeline kıyasla kendine özgü yanları bulunan ve adeta Türkiye'nin yurt dışındaki görünür yüzü haline gelen diplomatlar üzerine kaleme alınan çalışmalar sınırlıdır. Hüseyin Sert'in 1960-1980 yılları arasında Türk diplomat profilini çıkaran çalışması ile Müzeyyen Ezel Ünal'ın erken Cumhuriyet dönemi büyükelçilerinin sosyo-ekonomik ve kültürel prototipini ortaya koyan çalışması iki öncü

15 Dışişleri bakanlıklarının karar alma süreçlerindeki rolleri ve dış politika yapımında değişen etkileri bağlamında ele alan birkaç öncü çalışma için bkz.: Brian Hocking, "Introduction: Foreign Ministries: Redefining the Gatekeeper Role", *Foreign Ministries: Change and Adaptation*, yay.haz. Brian Hocking (London: Macmillan Press, 1999), 1-15; Jonathan W. Moses&Torbjorn Knutsen, "Inside Out: Globalization and the Reorganization of Foreign Affairs Ministries," *Cooperation and Conflict* 36-4 (2001): 335-380; Jeremy Greenstock, "The Bureaucracy: Ministry of Foreign Affairs, Foreign Service, and Other Government Departments", *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, yay.haz. Andrew Cooper, Jorge Heine, Rhames Thakur (Oxford: Oxford University Press, 2013); Christian Lequesne, "Why Studying State Foreign Services Remains a Research Priority", *Diplomacy&Statecraft* 30-4 (2019): 780-785; Kai Opperman&Klaus Brummer, "Who Gets What in Foreign Affairs? Explaining the Allocation of Foreign Ministries in Coalition Governments", *Government and Opposition* 55-2 (2020): 241-259.

16 Berkay Gülen, "Turf Wars in Foreign Policy Bureaucracy: Rivalry Between the Government and the Bureaucracy in Turkish Foreign Policy", *Foreign Policy Analysis* 18-4 (2022): 1-19.

17 Hüseyin Sert, "When Diplomats Lead to a War: The Role of the Turkish Diplomatic Bureaucracy in the Military Intervention in Cyprus", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 25-2 (2023): 257-277.

18 Rahime Süleymanoğlu-Kürüm, "The Sociology of Diplomats and Foreign Policy Sector: The Role of Cliques on the Policy-Making Process", *Political Studies Review* 19-4 (2021): 558-573.

eserdir.¹⁹ Şüphesiz burada kastedilen emekli büyükelçilerin kaleme aldıkları anılarla oluşan hatırat literatürü değildir. Aksine, bu hatıratlardan da yararlanarak araştırmacıların Cumhuriyet dönemi diplomatlarının belli tarihsel kesitlerdeki sosyo-ekonomik, sınıfsal ve kültürel arka planlarını çizmeye çalıştıkları bir literatür gelişmektedir. Böylesi çalışmaların Dışişleri Bakanlığı'ndaki kurumsal kültürün belli tarihsel momentlerde nasıl değiştiğini ortaya koymaları açısından son derece önemli olduklarını ve Dışişleri merkezli kurum tarihi çalışmalarına önemli bir malzeme sağladıklarını belirtmek gerekmektedir.

Yukarıdaki örneklerden farklı olarak, Türkçe literatürde Dışişleri Bakanlığı örneğini merkeze alan ve kurum tarihi çatısı altında değerlendirilebilecek dört önemli eser mevcuttur. İlki, Sinan Kunalalp'in Osmanlı ve Türk Hariciyesini diplomasinin ortaya çıkışı ve gelişimi bağlamında ele aldığı 1982 yılına ait eseridir. Bu eser, Bakanlığın kurumsal tarihinin ve Türk diplomasisinin izlerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayarak sürdürmektedir.²⁰ İkincisi, Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapmış emekli büyükelçi Kemal Girgin'in Osmanlı döneminden 2005 yılına dek Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal yapısını mercek altına alan eseri, bu alanı çalıştıran araştırmacılar için bir başucu eseri niteliği taşımaktadır.²¹ Üçüncüsü, Büyükelçi Ali Rıza Özcoşkun tarafından yayımlanan *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı* başlıklı eserdir. Bu eser, Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi yayınları arasında yer alan en önemli çalışmalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.²² Son olarak, Hüseyin Sert'in 27 Mayıs darbesinin Dışişleri bürokrasisi üzerindeki etkisini inceleyen eseri bir vaka çalışması olarak karşımıza çıkmakta ve spesifik bir döneme eğilmektedir.²³ Sert'in askeri müdahaleye tanıklık etmiş diplomatların anılarını mukayeseli bir şekilde okuyarak kaleme aldığı çalışması hem yöntem hem de nesnellik sorunlarını aşan bilimsel niteliğe sahip bir çalışmadır. Fakat söz konusu çalışma Bakanlığın kurumsal tarihine ilişkin belli kesiti ele almaktadır. Oysa, aşağıda ele alınacağı gibi, Girgin ve Özcoşkun'un çalışmaları çok daha geniş bir tarihsel kesite odaklanmaktadır.

Girgin'in Osmanlı dönemi Hariciye Nezareti'ne de yer veren eserinden farklı olarak Özcoşkun'un çalışması, Bakanlığın 1920'den günümüze kadar olan kurumsal dönüşümünü ele almaktadır. Bu iki değerli eserin ortak noktası ise, Bakanlık'ta görev yapmış ve yapan iki diplomat tarafından yazılmış olmalarıdır. Bu noktada, Tekeli'nin kurumların imaj yaratma gayesiyle böylesi çalışmaları desteklediklerine ilişkin vurgusu hatırlan-

19 Hüseyin Sert, "Memory of an Institution: The Turkish Ministry of Foreign Affairs and Turkish Diplomats in the 1960-1980 Period", (Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2018); Hüseyin Sert, "Bir Raporun Hikayesi: Türkiye'nin Batı ile İttifakında Dışişleri Bürokrasisinin Rolü ve Bakanlık İçeri Bir İtiraz Olarak 'Üçüncü Dünyaçılık'", *A.Ü. S.B.F. Dergisi* 75-1 (2020): 97-125; Müzeyyen Ezel Ünal, *Cumhuriyetin Diplomati Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi Büyükelçileri Üzerine Prosopografik Bir İnceleme* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023).

20 Sinan Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," *The Times Survey of Foreign Ministries*, yay. haz. Zara Steiner (London: Times Books, 1982), 493-512.

21 Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz* (İstanbul: OkumuşAdam Yayınları, 2005).

22 Ali Rıza Özcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)* (Ankara: Türk Diplomatik Arşivi Yayınları, 2018), <http://www.mfa.gov.tr/data/kutuphane/yayinlar/mensuplar/ali-riza-ozcoskun.pdf>.

23 Hüseyin Sert, "'Yassioda' ve Ötesi: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin Türk Dışişleri Bakanlığına Etkisi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 92 (2021): 361-386.

diğında, Dışışleri Bakanlığı'nın kurumsal tarihine ilişkin iki kurucu çalışmanın akade- misyenler ya da bağımsız araştırmacılar yerine dışışleri bürokratları tarafından kaleme alınmış olması dikkat çekicidir. şpnesiz, söz konusu iki eser ayrıntılı olarak incelen- diğinde, imaj yaratma ve bunu kamuoyuyla paylaşma gayesini aşan ve araştırmacıla- ra önemli bir veri sağlayan çalışmalar olduklarının altını çizmek gerekmektedir. Fakat yine de bu durumun akademik açıdan önemli bir handicap barındırdığı belirtilmelidir. Kurumsal aidiyetleri nedeniyle siyasi iktidarla doğrudan bağlantılı olan bürokratlar ta- rafından kaleme alınan bu iki eserin daha çok teknik meselelere odaklandıkları, konuyu eleştirel ve teorik bir bakış açısı yerine resm tarih yazımını yakınsayan bir perspektifle ele aldıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Dahası, özellikle Özcoşkun'un çalışmasın- da Bakanlığın teşkilat yapısındaki dönüşüme ilişkin düzenlemeler okuyucuya sunulsa da değerlendirmeye alınan kaynaklara referans gösterilmemiştir. Bunu bir örnekle a- mak gerekirse, Özcoşkun 1988 senesinde Bakanlık bünyesinde açılan yeni idari birim- lere işaret etmekte, fakat bu birimlerin yönetmelikle mi genelgeyle mi ya da Bakanlık oluruyla mı ihdas edildiğine ilişkin bir bilgi sunmamaktadır.²⁴ Dolayısıyla da verinin kaynağı belli olmadığı için, aynı konuyu çalışacak araştırmacıların söz konuyu bilgiyi birincil kaynağa ulaşarak teyit etmeleri imkansız hale gelmektedir. Bunun yanı sıra, ilgili arşiv malzemesine atıf yapılmaması daha önemli bir sorunu karşımıza çıkarmak- tadır. bu durum -aşağıda değinileceği üzere- bağımsız araştırmacılara "kapalı" olan malzemedен Bakanlık personelinin yararlanabildiğini akla getirmektedir. Son olarak, birincil kaynaklara referans verilmeksizin böyle bir eserin kaleme alınması ilgili alış- manın bilimselliğini zedeler görünmektedir.

Dışışleri Bakanlığı özelindeki çalışmalara ilişkin genel bir değerlendirme yapıldığında, henüz emekleme aşamasında olan bir literatürün varlığından söz edilebilir. Mevcut li- teratrn ise bilimsellik, nesnellik ve kaynaklara ulaşmadaki sorunlarla bezeli olduğu karşımıza çıkmaktadır. Dışışleri Bakanlığı gibi Cumhuriyet'in nc kurumlarından biri- nin kurumsal tarihinin çalışılmasının önündeki zorluklar ve fakat yaratacağı imkanlar aşağıda ele alınacaktır.

Dışışleri Bakanlığı'nın Kurumsal Tarihini alışmak: Sınırlılıklar ve Olanaklar

Yukarıda değinildiği gibi, nasıl ki Türkiye'de genel olarak kurumların tarihini çalışmak belli sınırlılıklarla mücadele etmeyi gerektiriyorsa, Dışışleri Bakanlığı'nın kurumsal ta- rihini mercek altına almak da söz konusu sınırlılıklardan azade değildir. Bir yandan da kurumsal tarih çalışmaları nasıl ki genel Türkiye Cumhuriyet tarih yazımını zengin- leştirme potansiyeline sahipse, Dışışleri Bakanlığı'nın kurumsal tarihinin çalışılması da Türk dış politikasına ilişkin araştırmaları ve Türk bürokrasisini mercek altına alan çalışmaları beslemeye imkân tanıyabilir. Dahası, Cumhuriyet'in en önemli bürokratik kurumlarından biri olan Dışışleri Bakanlığı'nın kurumsal dönüşümü, ülkenin siyaset tarihinin yeniden düşünülmesine de katkıda bulunabilir.

Dışışleri Bakanlığı'nın kurumsal tarihi çalışılırken karşılaşılan sınırlılıklarla başlamak gerekirse, en önemli sorununun -diğer örneklerle benzer şekilde- arşiv malzemesine ulaşmada yaşandığı belirtilmelidir. Dışışleri Bakanlığı gibi tarihsel olarak kendisini ulusal çıkarın savunulmasıyla ve ülke güvenliğinin sağlanmasıyla özdeşleştiren bir ku- rumun doğal refleksi kayıt altına aldığı malzemeyi ya dışarıya tamamen kapatmak ya

²⁴ zcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışışleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)*, 85-86.

da araştırmacılarla belirli/sınırlı bir veriyi paylaşmak olmaktadır. Bu noktada şu husususun altını çizmek gerekmektedir. Temelde Bakanlığın merkez ile yurt dışı teşkilatı arasındaki yazışmaların kaydının tutulduğu Diplomatik Arşivlerin bir kısmı adım adım araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır.²⁵ Fakat, kurum tarihi söz konusu olduğunda asıl olarak kastedilen teşkilattaki dönüşümü ortaya koyacak, dolayısıyla Bakanlığın mevzuatına ilişkin arşiv malzemesidir.

Yine de Dışışleri Bakanlığı'nın kurumsal tarihi çalışılırken –parçalı bir görünüm arz etse de- ulaşılabilecek arşiv malzemesi olduğu belirtilmelidir. İlk olarak, 1920'de TBMM çatısı altındaki kuruluşundan günümüze kadar uzanan süreçteki ana teşkilat düzenlemeleri *Resmi Gazete* aracılığıyla takip edilebilmektedir. *Resmi Gazete*'de yer alan Dışışleri Bakanlığı teşkilat kanunları Bakanlığın merkez ve yurt dışı teşkilatının hangi tarihlerde yeniden şekillendirildiğini ve personel rejimine ilişkin hangi değişikliklerin gerçekteştirildiğini tespit etmemize olanak tanımaktadır. Ayrıca, yine *Resmi Gazete* üzerinden yurt dışında açılan ya da kapatılan büyükelçilik, elçilik, başkonsolosluk, fahri konsolosluk ve konsolosluk gibi diplomatik misyonları tarihsel olarak belirlemek mümkündür. Dönemsel olarak yurt dışı merkez teşkilatında ortaya çıkan yenilik, dış politikanın aksı hakkında bilgi verme potansiyeline sahiptir. Böylece, açılan ya da kapatılan diplomatik misyonlar aracılığıyla Türk dış politikasında hangi dönemlerde hangi ülkelerin ya da bölgelerin ön plana çıktıklarının izi sürülebilir.

Teşkilat düzenlemeleriyle ilgili olarak, eğer ilgili kanun bir KHK ile çıkarılmamışsa ve Meclis'te tartışılmışsa yasanın çıktığı tarihi baz alarak TBMM Tutanakları'nın taranması araştırmacıların atacağı ikinci adım olabilir. Nitekim, TBMM Tutanakları teşkilatın yeniden düzenlenmesinin hangi ihtiyaçlar sonucunda gündeme geldiğini anlamak için kritiktir. Dahası, Meclis'te tartışılan ya da tartışılmaksızın yukarıdan aşağıya bir şekilde gerçekteştirilen teşkilat düzenlemeleri siyasi iktidarın biçimi hakkında önemli ipuçları verebilir. Bunun yanı sıra, her yıl bütçe görüşmelerinde genel olarak dış politikanın ve spesifik olarak Dışışleri Bakanlığı'nın değerlendirildiği düşünöldüğünde, TBMM Tutanakları bu açıdan da önemli bir arşiv malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fakat teşkilat yasaları ve kanunlara ilişkin Meclis'teki tartışmalar, Bakanlık merkez ve yurt dışı teşkilatının işleyişi ile personel rejimi hakkında ayrıntılı bilgi vermek yerine genel çerçeveyi çizmektedir. Dolayısıyla, yasayla düzenlenmeyen Bakanlık içi birimlerin kurulmasına ya da kaldırılmasına ilişkin değişiklikler ile personel istihdamına ilişkin düzenlemeler her zaman bu hat üzerinden takip edilememektedir. Araştırma- yı derinleştirerek kurumun belli tarihsel uğraklardaki dönüşümünü, bunun Türk dış politikasının öncelikleriyle bağı olup olmadığını ortaya koymak içinse bir adım ileriye giderek yeni kaynaklara ulaşmak gerekmektedir. Dışışleri Bakanlığı özelinde arşivlere ulaşmadaki en önemli sorun ise araştırmacıyı tam da bu noktada yakalamaktadır. Düzenli olarak arşivlenmiş teşkilat yasalarına ve Meclis tutanaklarına ulaşmadaki kolaylık, söz konusu talimatnameler, yönetmelikler ya da personel alımına ilişkin sınav yönetmelikleri olduğuunda yerini zorluklara bırakmaktadır. Bakanlık içerisinde buna ilişkin düzenli bir kayıt tutulmuşsa bile bir araştırmacının 1920'den günümüze olacak şekilde bu kayıtlara ulaşması mümkün değildir. Talimatname, yönetmelik veya yöner-

²⁵ 2022 yılı itibariyle 1919-1958 yılları arasında 48 ülkeye ve Köstence Başkonsolosluğu'na ait belgeler Dışışleri Arşiv Dairesi'nden Devlet Arşivlerine devredilerek araştırmacılarla paylaşılmıştır.

gelerin bir kısmına Dışişleri Bakanlığı'nın sitesinde yer alan kimi yayınlar aracılığıyla ulaşılabilmektedir. *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı*, *Dışişleri Tarihçesi*, *Dışişleri Belleteni* gibi yayınlar hem dış politikaya hem de Bakanlığın kurumsal yapısına ilişkin önemli veriler ihtiva etmektedir. Örneğin, bu yayınlarda ilgili dönemde yapılmış mevzuat çalışmaları, Bakanlığın merkez ve yurtdışı teşkilat şeması ile Bakanlık'ta görev yapan personele ilişkin bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla, bu yayınlar aracılığıyla kurumun belli dönemlerdeki tarihine ilişkin bilgilere ulaşmak mümkündür. Fakat bu yayınlar, belli dönemlerde yayımlanmış, belli dönemlerde isim değiştirmiş ve sonrasında ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla, söz konusu yayınlar üzerinden Bakanlığın bütün bir kurumsal yapısındaki değişiklikleri takip etmek mümkün değildir. Yine de 1953-1967 yılları arasında İcra Sekreterliği tarafından yayımlanan *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı*,²⁶ 1981-2000 yılları arasında "hizmete özel" ibaresiyle Bakanlık içindeki personeli bilgilendirmek için derlenen *Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi*²⁷ ile T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları'na okuyucularla paylaşılan *Dışişleri Bakanlığı Belleteni* (1964-1986)²⁸ gibi Bakanlık yayınları ilgili dönemlerdeki kurumsal yapıya ilişkin düzenlemeler hakkında önemli bilgiler içermektedirler. Bu yayınların taramasından anlaşıldığı kadarıyla, teşkilat yasalarına yansımayan Bakanlık içi düzenlemeler yönetmelik, yönerge, talimatname ya da Bakan oluru ile gerçekleştirilmiştir. Fakat söz konusu yayınlarda kesinti olduğu için bu düzenlemeleri yıl yıl takip etmek mümkün değildir. Üstelik, yukarıda da işaret edildiği gibi, bu yayınların başlangıç tarihi 1953'tür, dolayısıyla erken Cumhuriyet dönemi düzenlemeleri söz konusu olduğunda arşiv malzemesi açısından büyük bir boşlukla karşılaşmaktadır. Bu durumda Bakanlığın kurumsal yapısına ilişkin doğrudan arşiv malzemelerine yaslanan bütünlüklü bir anlatı oluşturmak imkânsız hale gelmektedir. Dahası, Bakanlığın internet sitesine taratılarak konulan *Yıllık*, *Tarihçe* ve *Belleten*lerde yer alan ibareden söz konusu yayınların Dışişleri Bakanlığı Kütüphanesi'nde mevcut oldukları anlaşılmaktadır. Fakat, sadece Dışişleri personelinin kullanabildiği akademisyenlerin ve araştırmacıların ulaşamadıkları Dışişleri Kütüphanesi'nde hem bu yayınlara hem de Bakanlığın varsa diğer çalışmalarına ilişkin kapsamlı bir araştırma yapmak imkânı bulunmamaktadır. Bu durum, Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal tarihi çalışılırken karşılaşılan en önemli arşiv sorunlarından bir diğerini oluşturmaktadır.

Dışişleri Bakanlığı örneği özelinde kurumsal hafızanın kaydedildiği arşive erişme sorununun yarattığı sınırlılıklar, ikincil kaynaklara başvurulması ve Bakanlık personeliyle gerçekleştirilecek mülakatlar gibi farklı kaynak arayışlarıyla aşılabılır. Şüphesiz bu kaynaklar da tam anlamıyla sınırlılıklardan azade değildir. Yine de arşiv eksikliğinin bıraktığı boşluğu doldurmada işlevsel olacakları düşünülebilir. İlk olarak, Dışişleri söz konusu olduğunda en önemli ikincil kaynak Bakanlık'ta görev yapmış emekli diplomatların kaleme aldıkları anılardır. Gerçekten de diğer bakanlıkların personelinden farklı olarak kariyer diplomatların emekli olduktan sonra siyasi kaygılarının azalmasıyla mesleki deneyimlerini, dış politikada oynadıkları rolü, yurt dışı temsilciliklerde ger-

²⁶ Belirtilen tarih aralığında *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı*'nin düzenli olarak yayımlanmadığı Bakanlık sitesinde belirtilmektedir. Nitekim, 1954-1958, 1960-1963 yılları ile 1966 yılında *Yıllık* yayımlanmamıştır. Bkz.:

"Dışişleri Bakanlığı Yıllığı (1953-1967)", <http://diad.mfa.gov.tr/db-yillik.tr.mfa>.

²⁷ 1985-1986 yıllarında yayımlanması kesintiye uğrayan *Dışişleri Bakanlığı Tarihçelerine* şu kaynaktan ulaşılabilir: "Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1981-2000)", <http://diad.mfa.gov.tr/db-tarihce.tr.mfa>.

²⁸ *Yıllık* ve *Tarihçe* örneklerine benzer şekilde, *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*'nin yayımında da kesintiler olmuştur. 1974-1983 yılları arasında *Belleten* yayımlanmamıştır. Diğer sayılara ise şuradan ulaşılabilir: "Dışişleri Bakanlığı Belleteni (1964-1986)", <http://diad.mfa.gov.tr/db-belleteni.tr.mfa>.

çekleştirildikleri faaliyetleri ve siyaset-Dışişleri bürokrasisi ilişkisini hatıratları aracılığıyla anlatmaları bir gelenek haline gelmiştir.²⁹ Bu açıdan diplomat anıları Bakanlığın kurumsal tarihi yazılırken başvurulacak eserler arasındadır. Anılar, özellikle kurumsal kültürün yerleşik kalıplarının ve zaman içerisindeki dönüşümünün takip edilmesine olanak tanımaktadır. Fakat söz konusu hatırat külliyyatının kurumun tarihyazımına katkısı yine de sınırlıdır. Bunun en önemli nedeni ise, emekli diplomatların meslek hayatlarının çoğunu yurt dışı temsilciliklerde geçirmeleri buna karşılık merkezdeyken yürüttükleri idari faaliyetlerin zamansal açıdan sınırlı olmasıdır. Nitekim, anılara kabaca göz atıldığında bile, diplomatların ağırlıklı olarak Türk dış politikasının uygulanışına, karar alma süreçlerine ve siyasi iktidar ile Bakanlık ilişkisine odaklandıkları karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, Bakanlığın kurumsal yapısının hangi dönemlerde hangi ihtiyaçlara binaen yeniden düzenlendiği anılarda tali bir konu olarak yer almaktadır.

Hatıratların yanı sıra, önde gelen gazetelerdeki köşe yazıları ve haberler de hem genel olarak bürokratik dönüşüme hem de spesifik olarak Dışişleri'nin kurumsal değişimine ilişkin veri sunabilir. Gazete taraması, bir yandan Dışişleri gibi bir kurumun kamuoyunda nasıl algılandığını göstermesi açısından diğer yandan da Bakanlığa ilişkin büyük ve yeni bir düzenlemenin hangi siyasi ihtiyaçlar çerçevesinde gerçekleştiğinin tartışılması bakımından kritiktir. Fakat gazete taraması kimi sorunları bünyesinde barındırmaktadır. Bir kere, 100 yıllık bir kurumun tarihi çalışılırken hangi gazetelerin taranacağını tespit edilmesi gerekmektedir. İkincisi, böylesi uzun bir tarihsel dönemdeki belli başlı gazeteleri taramak söz konusu olsa bile, böyle bir tarama için tarih aralığı çok uzundur. Bu yüzden, birincil kaynakların taranması sonucunda kurumun dönüşümüne ilişkin tespit edilecek tarihsel momentler baz alınarak belli tarih aralıklarında belli gazetelere ilişkin tarama yapılması daha gerçekçidir.

Hem arşivin hem de ikincil kaynakların doğurduğu sınırları aşmak için başvurulacak en kritik yollardan biri ise diplomatlarla yürütülecek sözlü tarih çalışmasıdır. Tarihçilerin belgelere dayanan Rankeci tarihyazımını aşma çabalarıyla birlikte, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sözlü tarih çalışmaları literatürde önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Belgelerin olmadığı durumlarda, tarihi olayları kişisel tanıklıklarla ortaya koymaya çalışmak kurum tarihi çalışmalarında da işlevsel bir rol üstlenebilir. Nitekim, sözlü tarih, araştırmacının gündemine göre değişen toplumsal, kültürel ya da kurumsal dönüşümü insanları dinleyerek ve onların yaşam veya mesleki deneyimlerini kaydederek yorumlamayı mümkün kılar. Dahası, sözlü tarih farklı bakış açılarının yeniden yaratılmasına da olanak tanır.³⁰ Buradan hareketle, Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal tarihi çalışılırken birincil ve ikincil kaynakların bıraktığı boşluğun sözlü tarih çalışmasıyla doldurulabileceği belirtilmelidir. Sözlü tarih çalışması, Bakanlık'ta görev yapan ya da görev yapmış diplomatların mesleki deneyimleri belgeler aracılığıyla yakalamanın mümkün olmadığı tarihsel verilere ulaşmayı sağlayabileceği gibi insanın merkezinde yer aldığı kurumsal kültürün kodlarının anlaşılmasına da katkı sunabilir. Bunun yanı

²⁹ Dışişleri mensupları ile emekli büyükelçilerin kaleme aldıkları eserlerin listesi, hatırat ya da dış politikaya çalışması olsun, Dışişleri Bakanlığının internet sitesinde mevcuttur. "Dışişleri Bakanlığı Mensupları ve Emekli Büyükelçilerin Eserleri", <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-mensuplari-ve-emekli-buyukelcilerin-eserleri.tr.mfa>.

³⁰ Paul Thompson, *Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih*, çev. Şehnaz Layıkel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 5.

sıra, diplomatların deneyimleri ve çalıştıkları döneme ilişkin bilgiler çapraz sorularla açılarak, kuruma ilişkin gelişmelerin bireyler temelinde nasıl farklı algılandığını ortaya koyabilir. Fakat bu yöntemin bürokratik engellerden azade olmadığını belirtmek gerekmektedir. İlk olarak, Dışişleri Bakanlığı'ndan izin alınmaksızın muvazaf personel ile mülakat gerçekleştirmek mümkün değildir. İkincisi, bürokratik engelin aşılmasıyla izin alınsa dahi görüşme taleplerinin reddedilmesi durumuyla karşılaşılacaktır. Bu durumun görevli diplomatlardan ziyade Bakanlık üst kademesinin verdiği reflektenden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bakanlık'ta hala görev yapan diplomatlarla görüşülemez de emekli büyükelçilerin mülakat taleplerine olumlu bir biçimde yaklaşıtlarının altı çizilmelidir. Nitekim, bu çalışmanın da ilham aldığı "100. Yılında Dışişleri Bakanlığı Tarihi: Kurumsal Dönüşümü ve Türk Dış Politikasıyla Etkileşim Sürecinin İncelenmesi (1920-2020)" başlıklı proje kapsamında 20'den fazla emekli büyükelçiyle sözlü tarih çalışması gerçekleştirilmiştir. Sözlü tarih araştırmanın sorularına tam anlamıyla yanıt verabilmesi için görüşmecilerin seçilmesinde bazı hususlara dikkat edilmesi gerektiğini söylemek mümkündür. İlk olarak, yukarıda da değinildiği gibi, temelde emekli büyükelçilerle görüşülmüştür. Nitekim, büyükelçiler yurt dışı görevden merkeze dönmelerinin ardından şube başkanı, genel müdür yardımcısı ve genel müdür olarak görevler almaktadırlar. Merkez teşkilatına dönen büyükelçiler istisnasız olarak dar ya da geniş idari yetkilerle donatıldıkları için her birinin kurum tarihine ilişkin veri sunabilme potansiyeli yüksektir. İkincisi, görüşmecilerin tespit edilmesinde merkez teşkilatta görev yaptıkları sürenin farklı tarihsel dönemlere tekabül ediyor olması da bir kriter olarak belirlenebilir. Örneğin, ağırlıklı olarak 2000'lerin ya da 2010'larında başında emekli olan diplomatlarla sözlü tarih çalışması yürütülürse sadece belli bir döneme odaklanılmış olacaktır. Oysa, diplomatların emeklilik dönemleri baz alınarak görüşmecilerin farklı tarihsel dönemlerde görev yapmış olmalarına dikkat edilmelidir.

Kaynaklara ulaşmada yaşanan zorlukların farklı yöntemler geliştirilerek aşılması durumunda, diğer kurum tarihi çalışmalarında olduğu gibi Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal tarihinin tarihçiler ya da bağımsız araştırmacılar tarafından çalışılması, eleştirel düşünceye kapı kapatmayan, kullanılan belgelere ya da ulaşılan verilere akademik kurallar temelinde işaret edilen; dolayısıyla bilimsel niteliği daha yüksek eserlerin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Ancak bir kurumun imajına hanel getirme kaygısı taşımayan araştırmacılar ya da akademisyenler böylesi zor bir görevi yüklenebilirler.

Kurum tarihi çalışmasının yaratacağı potansiyelle işaret etmek gerekirse, Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal yapısının bütünlüklü bir şekilde, bilimsel yöntemlerle ele alınması mikro ölçekte bir kurumun tarihinin yazılmasından daha büyük bir önem taşımaktadır. Cumhuriyet'in en önemli bürokratik kurumlarından biri olan Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal dönüşümünü anlamak, Türkiye'nin dış politika tarihinin ve bürokratik yapılanmasındaki değişiminin de izini sürmek anlamına gelecektir. Bu açıdan da Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal tarihini masaya yatırmanın Cumhuriyet tarihyazımına yeni bir soluk getirme potansiyeline ve imkanına sahip olduğunu söylemek pek de abartılı olmayacaktır. Ayrıca, bu alanda yapılacak çalışmaların sayısının artması, Dışişleri Bakanlığı ya da başka bir devlet kurumu olsun, zaman içerisinde araştırmacıların üzerinde uzlaşabilecekleri bir metodolojinin doğuşuna da zemin hazırlayabilir. Bu açıdan, tüm sınırlılıklarına rağmen böylesi çalışmaların giderek artması, hem Cumhuriyet tarihyazımına ve Türkiye'de kurum tarihçiliğine içkin sorunların aşılmasına hem de olgunlaşmış bir

literatürün ortaya çıkmasına vesile olabilir. Bu da ancak siyasal iktidarın kaygılarından bir nebze azade bağımsız araştırmacılar ile akademisyenlerce gerçekleştirilebilir.

Sonuç

Son 40 yıldır Türkiye’de gelişmekte olan kurum tarihçiliği günümüzde yapılacak yeni çalışmalara yöntem ve bilimsellik sorunlarının nasıl aşılabileceği konusunda önemli bir miras bırakmıştır. Yine de bu alana ilişkin çalışmaların sayısındaki azlık kurum tarihi literatürünün gelişmekte olduğunu göstermektedir. Dahası, kurum tarihçiliği söz konusu olduğunda, ağırlıklı eğilimin finans alanına ilişkin araştırmalar yürütmek olduğu söylenebilir. Bu yüzden devlet kurumlarını merkeze alan çalışmalar kurum tarihçiliğinin çerperinde kalmış gibi gözükmektedir. Bu durum kurum tarihi çatısı altında birbirinden farklı alanların oldukça geniş bir yelpazede aynı kefedele alınması sorunundan kaynaklanmaktadır.

Kurum tarihi çalışanların, özellikle devlet kurumları söz konusu olduğunda, arşiv malzemesine ulaşmada yaşadıkları sorunlar bakidir. Bunun yanı sıra, Dışişleri Bakanlığı örneğinde görüldüğü üzere, devlet kurumlarına ilişkin çalışmalar ağırlıklı olarak kurumun içerisinden bürokratlarca gerçekleştirilmektedir. Bu iki tespitin alana ilişkin yöntem ve bilimsellik sorunlarını doğrudan yansıttığı açıktır. Bu sorunların Dışişleri Bakanlığı’nın kurumsal tarihinin çalışılması sırasında araştırmacının gündemini meşgul ettiği belirtilmelidir. Bakanlığın dışı kapalı yapısı nedeniyle birincil kaynaklara ulaşmada sınırlılıklar olduğu fakat yine de araştırmacıların diplomat anıları ve gazeteler gibi ikincil kaynakları kullanarak daha da önemlisi sözlü tarih çalışması yürüterek söz konusu sınırları zorlayabilecekleri melez bir yöntemin geliştirilebileceği söylenebilir. Şüphesiz, böylesi yöntemsel zenginlik bir devlet kurumu üzerinden belli bir tarihsel kesiti ele alan tarih çalışmalarının sayısının artmasına bağlıdır. Bunun yanı sıra, kurum tarihi çalışmalarının araştırmacılar ya da akademisyenlerce yürütülmesi, çalışılan söz konusu kurumun daha eleştirel bir perspektiften değerlendirilerek bilimsellik sorununun aşılmasına katkıda bulunacaktır.

Genel olarak kurum tarih yazımında, bu makale bağlamında ise Dışişleri Bakanlığı’nın kurumsal tarihi söz konusu olduğunda, karşılaşılan sorunlar aşılabildiği ölçüde böylesi çalışmalar mikrodan yola çıkarak makroyu analiz etme konusunda büyük bir katkı sunabilirler. İlk olarak, Dışişleri Bakanlığı’nın kurumsal tarihini çalışmak sadece bir kurumun dönüşümünü anlamaya değil, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren gerçekleşen bürokratik dönüşümü ve Bakanlığın dış politikada oynadığı roldeki değişimi ortaya koymaya da kapı aralayacaktır. İkincisi, 100 yıllık bir Cumhuriyet’in tarihinin seyrini kurumların tarihi üzerinden okumak Türkiye’deki Tarih çalışmalarına yeni bir soluk getirebilir. Dolayısıyla, kurumsal tarih çalışmalarındaki kümülatif artış Türkiye’nin siyasal ve sosyo-ekonomik tarihini yeni bir bakış açısıyla ele almaya olanak tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

Kitap, Makale ve Tezler

- Ahıska, Meltem. *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*. İstanbul: Metis, 2019.
- Başa, Şafak. *Kurumsallaşma Bağlamında Dahiliye Nezareti'nden Dahiliye Vekaleti'ne Geçiş*. Ankara: TODAİE, 2013.
- Coşar, Nevin. *Geçmişten Geleceğe Demirbank*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Çankaya, Ali. *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler I. Cilt*. Ankara: Örnek Matbaası, 1954.
- _____. *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler II. Cilt*. Ankara: Örnek Matbaası, 1954.
- Eldem, Edhem. *Osmanlı Bankası Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Ergin, Osman Nuri. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi 5 Cilt*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Greenstock, Jeremy. "The Bureaucracy: Ministry of Foreign Affairs, Foreign Service, and Other Government Departments", *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*. Yay. Haz. Andrew Cooper, Jorge Heine & Rhames Thakur. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Girgin, Kemal. *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*. İstanbul: OkumuşAdam Yayınları, 2005.
- Güldöşüren, Arzu. "Türkiye'de Kurum Tarihçiliği Literatürü". *TALİD* 19-37, 2021, 395-465.
- Gülen, Berkay. "Turf Wars in Foreign Policy Bureaucracy: Rivalry Between the Government and the Bureaucracy in Turkish Foreign Policy". *Foreign Policy Analysis* 18-4, 2022, 1-19.
- Gürpınar, Doğan. "From Ottoman Imperial Worldview to Turkish National Outlook: The Late Ottoman Diplomatic Service". Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2010.
- Güvenç, Murat ve Oğuz Işık. *Emlak Bankası Tarihi: 1926-1998*. İstanbul: Emlak Bankası Yayınları, 1999.
- Hale, William. *Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Bugüne*. İstanbul: Hil Yayınları: 1996.
- Hocking, Brian. "Introduction: Foreign Ministries: Redefining the Gatekeeper Role". Yay.Haz. Brian Hocking, 1-15. *Foreign Ministries: Change and Adaptation*. London: Macmillan Press, 1999.
- İnsel Ahmet ve Ali Bayramoğlu. *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Kocabaşoğlu, Uygur vd. *Türkiye İş Bankası Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Koraltürk, Murat. "Türkiye'de Kurum Tarihi Yazıcılığı Hakkında Düşünceler". *Müteferrika* 28, 2005, 137-141.
- Kuneralp, Sinan. "The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," *The Times Survey of Foreign Ministries*, Yay. Haz. Zara Steiner, 493-512. London: Times Books, 1982.
- Lequesne, Christian. "Why Studying State Foreign Services Remains a Research Priority". *Diplomacy&Statecraft* 30-4, 2019, 780-785.
- Moses, Jonathan W.&Torbjorn Knutsen. "Inside Out: Globalization and the Reorganization of Foreign Affairs Ministries". *Cooperation and Conflict* 36-4, 2001, 335-380.
- Opperman, Kai & Klaus Brummer. "Who Gets What in Foreign Affairs? Explaining the Allocation of Foreign Ministries in Coalition Governments". *Government and Opposition* 55-2, 2020, 241-259.
- Paker, Evren Balta ve İsmet Akça, Yay. Haz. *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Sert, Hüseyin. "Memory of an Institution: The Turkish Ministry of Foreign Affairs and Turkish Diplomats in the 1960-1980 Period". Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2018.
- _____. "Bir Raporun Hikayesi: Türkiye'nin Batı ile İttifakında Dışişleri Bürokrasisinin Rolü ve Bakanlık İçin Bir İtiraz Olarak 'Üçüncü Dünyaçılık' ". *A.Ü. S.B.F. Dergisi* 75-1 (2020), 97-125.
- _____. "Yassıoda' ve Ötesi: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin Türk Dışişleri Bakanlığına Etkisi". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 92 (2021), 361-386.
- _____. "When Diplomats Lead to a War: The Role of the Turkish Diplomatic Bureaucracy in the Military Intervention in Cyprus". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 25-2 (2023), 257-277.
- Stubbs, William. *The Constitutional History of England: Its Origins and Development*, Vol. 1. Oxford: At The Clarendon Press, 1874.
- Süleymanoğlu-Kürüm, Rahime. "The Sociology of Diplomats and Foreign Policy Sector: The Role of Cliques on the Policy-Making Process". *Political Studies Review* 19-4, 2021, 558-573.
- Tekeli, İlhan. *Tarih yazımı Üzerine Düşünmek*. Ankara: Dost Yayınevi, 1998.
- _____. *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 1999.
- Tekin, Gürkan. "Kurum Tarihi Yazımıyla İlgili Sorunlar". *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 42, 2008, 331-340.
- Thompson, Paul. *Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih*. Çev. Şehnaz Layıkel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Toprak, Zafer. *Sünerbank Holding A.Ş.* İstanbul: Creative Yayıncılık, 1990.
- _____. *Bir Geleceğin Geçmişi-1908'den 1998'e Akbank Tarihi*. İstanbul: Akbank, 1998.
- Ünal, Müzeyyen Ezel. *Cumhuriyetin Diplomatı Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi Büyükelçileri Üzerine Prosopografik Bir İnceleme*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

Elektronik Kaynaklar

- "Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanaklarına Erişim Sistemi", https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html, Erişim Tarihi: 03.07.2023.
- "Dışişleri Bakanlığı Belleteni (1964-1986)", <http://diad.mfa.gov.tr/db-belleteni.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 03.07.2023.
- "Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi (1981-2000)", <http://diad.mfa.gov.tr/db-tarihce.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 03.07.2023.
- "Dışişleri Bakanlığı Yıllığı (1953-1967)", <http://diad.mfa.gov.tr/db-yillik.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 03.07.2023.
- "Dışişleri Bakanlığı Mensupları ve Emekli Büyükelçilerin Eserleri", <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-mensuplari-ve-emekli-buyukelcilerin-eserleri.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 01.07.2023.
- <http://diad.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligimiz-diplomatik-arsiv.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 03.07.2023.
- Özcoşkun, Ali Rıza. 2018. Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018), *Türk Diplomatik Arşivi Yayınları*, <http://www.mfa.gov.tr/data/kutuphane/yayinlar/mensuplar/ali-riza-ozcoskun.pdf>, Erişim Tarihi: 26.06.2023.
- Yalçınkaya, Akansel. "Piyasa ile Akademi Arasında: Türkiye'de Kurum Tarihçiliği Alanının Ortaya Çıkışı, Gelişi ve Aktörler Arası Dinamikleri," https://www.researchgate.net/profile/Akansel-Yalcinkaya/publication/368286080_Piyasa_ile_Akademi_Arasinda_Turkiye'de_Kurum_Tarihçiliği_Alaninin_Ortaya_Cikisi_Gelisimi_ve_Aktorler_Arasi_Dinamikleri/links/63dfabc164fc86063820877f/Piyasa-ile-Akademi-Arasinda-Tuerkiyede-Kurum-Tarihçiliği-Alaninin-Ortaya-Cikisi-Gelisimi-ve-Aktoerler-Arasi-Dinamikleri.pdf, Erişim Tarihi: 30.06.2023.
- "T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete", <https://www.resmigazete.gov.tr>, Erişim Tarihi: 03.07.2023.